

ЛИПЕНЬ-
СЕРПЕНЬ
2018
№ 4 (142)

Шеф-редактор

С. О. Павленко

Головний редактор

В. О. Дятлов

Заст. головного редактора

О. Б. Коваленко

Редакційна колегія

В. О. Дятлов

М. К. Бойко

О. Г. Самоїленко

А. М. Боровик

Г. В. Боряк

Є. М. Луняк

О. Б. Коваленко

О. О. Маврин

О. П. Моця

Ю. А. Мицик

А. М. Остряк

С. О. Павленко

В. М. Половець

Г. В. Палакін

С. М. Свистович

Т. В. Чухліб

К. М. Ячменіхін

Редакційна рада

І. М. Аліфіренко

О. Я. Гранін

Г. Ю. Івакін

С. Л. Лаєвський

Д. М. Лозовий

В. В. Мельничук

П. М. Мовчан

М. О. Носко

Н. Б. Реброва

І. М. Ситий

Ю. О. Соболь

О. П. Реєнт

В. Ф. Чепурний

Випусковий редактор

О. В. Ткаченко

Журнал видається за
фінансової підтримки
Чернігівської
облдержадміністрації.

Засновники –
Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
Всеукраїнське товариство
«Просвіта» ім. Тараса
Шевченка,
Інститут української
археографії та джерело-
знавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Чернігівського
національного педагогічного
університету імені
Т. Г. Шевченка (протокол
№ 12 від 27 червня 2018 р.)

СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПИС

Всеукраїнський науковий журнал

ЗМІСТ

У ГЛИБ ВІКІВ

- Пилипчук Я., Бабенко О.** Чернігово-Сіверська земля
та татари (литовський період) 3
Тимів І. Битва під Журавном 1676 р. 15

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ

- Сергєєв С.** Стан колишнього будинку чернігівського
архієпископа на поч. ХІХ ст. 30
Доценко А. Будинок полкової канцелярії в першій половині
ХХ ст., або Страсті за чернігівським архівом. 36
Рига Д. Руйнування споруди колишнього благородного
пансіону Чернігівської класичної чоловічої гімназії в роки
Другої світової війни. 53

ЦЕРКОВНА СТАРОВИНА

- Панько С.** Забуті сторінки історії: Козелецький Троїцький
чоловічий монастир. 58

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

- Мицик Ю., Тарасенко І.** З нових документів до історії
Сіверщини (ХVІІ-ХVІІІ ст.) (частина 11) 63
Донесення Францишка Грабі, резидента-представника
великого коронного гетьмана Речі Посполитої Адама
Сенявського при дворі гетьмана Івана Мазепи,
до свого патрона (переклад та вступний коментар
О. Циганок) 94
Листи капітана Джеймса Джефферіса із шведської армії
до міністра в Уайтхолл (1708 р.)
(Переклад з англійської і коментар **О. Герасимчука**) 107

РОЗВІДКИ

- Казіміров Д.** До питання про формування міської міліції
в Чернігові навесні 1917 р. 126
Студьонова Л. Їм не поставили пам'ятників,
про них навіть мало хто знає 134
Половець В. Династія качанівських благодійників 142
Походяща О. Портрети гетьмана Івана Мазепи
з родинної колекції Бутовичів 150
Синельник І. Акція «Ніч у музеї» як зразок ефективної
комунікації з відвідувачами (на прикладі Чернігівського
історичного музею імені В.В. Тарновського) 154

ДОСЛІДНИЦЬКІ НОТАТКИ

- Пиріг П., Конопля Ю.** Доля вчителя
Стефана Поповиченка 159

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

- Павленко С. О.** Довженко: «Ви хочете сказати,
що я брехав?» 166

ЛИСТИ КАПІТАНА ДЖЕЙМСА ДЖЕФФРІСА ІЗ ШВЕДСЬКОЇ АРМІЇ ДО МІНІСТРА В УАЙТХОЛЛ (1708 р.)

(Переклад з англійської і коментар Олександра Герасимчука)

Історичні джерела, які описують перебіг Північної війни, досить детально висвітлені в наукових дослідженнях. Проте й у цій царині ще залишається немало прогалин. Однією з таких темних плям є унікальне за змістом інформаційне джерело – епістолярна спадщина англійського капітана Джеймса Джеффріса. Мова йде про 30 листів, у яких описана військова кампанія шведського короля Карла XII 1707–1709 рр.

Їх автор – капітан Джеффріс народився у Швеції приблизно в 1680 р. в сім'ї ірландського офіцера Джеймса Джеффріса, на честь якого сина й назвали і який перебував на службі у шведського короля Карла XI. У 1690 р. батько Джеффріса перейшов на службу до англійського короля Вільгельма III. Джеймс Джеффріс (старший) вів постійне листування з Джоном Робінсоном, англійським дипломатом, який перебував у Швеції. Восени 1701 р. сер Джеймс влаштував свого сина в Стокгольм до Робінсона на посаду секретаря. Працюючи секретарем у 1702–1707 рр., Джеффріс отримав значний досвід роботи з кореспонденцією, якою обмінювалися англійські дипломати в усіх кутках Європи, ознайомився з тонкощами британської зовнішньої політики. Оскільки будь-який дипломат у той час був фактично ще й шпигуном, то Джеймс Джеффріс мав можливість попрактикуватися і в розвідницькій справі.

На початку Північної війни перед англійцями, які були зацікавлені у своєчасному отриманні інформації про події російської кампанії Карла XII, постало завдання віднайти добровольця, який би супроводжував шведську армію на шляху її пересування. Це важливе завдання доручили виконати Джеймсу Джеффрісу. У період часу, який був відображений у листах (1707–1709), капітан Джеймс Джеффріс служив у одному з піхотних полків королеви Анни й супроводжував шведську армію в якості добровольця в період російської кампанії Карла XII.

Адресатом листів Джеймса Джеффріса був Генріх Бойль, який у зазначений період виконував обов'язки державного секретаря (міністра) Північного департаменту. Він курирував зовнішню політику Англії переважно в Німеччині, Скандинавії і Східній Європі.

Місія Джеффріса в армії Карла XII тривала два роки. Після поразки шведів Джеффріс опинився в російському полоні, проте невдовзі був визволений клопотанням британського зовнішньополітичного відомства.

Загалом 30 листів капітана Джеффріса, які стосуються кампанії 1707–1709 рр., зберігаються в Державному архіві Великобританії. Значна частина кореспонденції капітана була безнадійно втрачена через військові дії і незадовільну роботу поштових служб. У 1953 р. 30 листів Джеймса Джеффріса були опубліковані дослідником Р. Хаттоном у шведському історичному щорічнику. Переклад з англійської наведених нижче листів №№ 7–24, які відображають події Північної війни 1708 р. і стосуються безпосередньо України, здійснено за виданням: Captain James Jefferyes's Letters to the Secretary of State, Whitehall, from the Swedish Army, 1707–1709 / Ed. by R. Hatton // Historiskt Magasin. V. 1. Historiska Handlingar, 35/1. Stockholm, 1953. P. 1–93. Посилання з незначними скороченнями запозичені із цього ж джерела.

© Герасимчук Олександр Михайлович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

* * *

Лист 7. 1708, 11 березня, Бениця

Вельмишановний пане.

Я не турбував Вашу Честь своїми листами від 4-го числа цього місяця за старим стилем, коли я ще перебував у Вільні¹, оскільки за цей час не відбулося нічого вартого того, щоб Вам повідомляти. Стосовно того, що я маю нині повідомити, то це те, що король Швеції змушений 3 чи 4 останні дні перебувати в своїй квартирі через дизентерію, яка нині дуже поширена в армії і через яку лікарі приписали Його величності не вживати ніякої рідини, окрім води; дотримання цієї настанови привело до покращення стану здоров'я Його величності й він уже почав потроху пити пиво, але це зовсім не означає чогось такого, що паплюжило б його добре ім'я, яке за будь-яких обставин залишається незаплямованим; однак Його величність зараз настільки відновив своє здоров'я, що вже вчора його бачили верхи на коні поміж своїх офіцерів.

Хворобами, які зараз лютують у шведській армії, є переважно лихоманка та дизентерія, завдяки яким загинула й продовжує щодня гинути значна кількість людей; це вже пізніше солдати почали масово вживати в їжу мед (який тут можна знайти майже в кожному дуплі на деревах) і потім пити воду; але обидві хвороби в даний час дуже поширилися і я впевнений у тому, що навіть новобранці з останньої мобілізації, які прибули зі Швеції, уже встигли перехворіти або на одну, або на іншу.

Ми змушені постійно бути в бойовій готовності, оскільки нас часто турбують загони московитів, які перебувають від нас на віддалі 1 чи 2 миль, але поки що вони не завдали нам значної шкоди, за винятком часткового спустошення наших продуктових запасів і знищення кількох сіл, які нам постачали провізію.

Кілька днів тому один з наших партизанських загонів на чолі з Урбановським² зіткнувся з підрозділами супротивника під командуванням Огінського³, у результаті чого 5 ворогів було захоплено в полон, а решта була змушена рятуватися втечею.

Наразі точно невідомо, де зараз перебуває московський цар, але більшість із нас дотримується думки, що він зосередив усі свої війська (окрім загонів, які знаходяться поблизу нас, щоб спостерігати за нашим переміщенням) на кордоні своєї країни, де (як свідчили полонені московити), вони мають намір дати нам бій. Я і т. д.

Бениця, 11 березня 1708 за старим стилем

Підписано: Бениця

капітан Джеффріс, 11 березня 1708 за старим стилем,

26 днів у дорозі.

Лист 8. 1708, 27 березня, Радошковичі

Вельмишановний пане⁴.

Востаннє я турбував Вашу честь 15 числа цього місяця з Бениці⁵. Наступного дня після того, як король Швеції відбув зі своєї квартири у Сморгоні й після 4-денного переходу прибув до Радошковичів (яке розташоване за 9 миль від його попередньої оселі й за 20 миль від Вільні), де зараз і знаходиться квартира Його величності й де він має намір залишатися доти, доки не з'явиться ще один вид провізії, а саме нова трава.

Кілька днів тому в штаб-квартиру прибув генерал Левенгаупт⁶, імовірно для того, щоб узгодити з Його величністю дії майбутньої кампанії: на його переконання необхідно було взяти в облогу Дерпт або Нарву, тоді як король дотримувався думки щодо здійснення військових дій проти московитів на іншому напрямку.

Листи з Данціга сповнені скарг на величезну складність утримання двох шведських армій, які розпорашені по всій цій території; канцлер великий литовський уже двічі звертався до суду Швеції зі скаргами на цих людей; секретар з Данцігу, резиденція якого там знаходиться, теж скаржився декілька разів; але ще не було жодного випадку, щоб хоч яка-небудь із скарг до цього часу була задоволена. Остання резолюція графа Піпера⁷, дана канцлеру, була саме з приводу того, що мешканці Данціга, які завжди зневажливо ставилися до короля, свого володаря, і ніколи жодним чином не корилися Його величності, проте, коли почали піддаватися утискам, змушені були дещо пом'якшити свій норов. Я благав секретаря використати в цій справі повноваження Її

Величності; але, не приведи боже, щоб я скористався ім'ям королеви хоч яким-небудь чином без наказів Вашої честі; окрім того, на мою скромну думку, це дуже принизить гідність Її Величності, коли її ім'я буде використане в цій справі, у якій, на моє тверде переконання, шведи будуть неблаганні. У нас немає свіжих новин від московитів, за винятком тих відомостей, що ми отримуємо від дезертирів і купців з Риги, бо будь-яка переписка з Москвою заборонена, а листи не тільки до шведів, а й до іноземців спочатку сортують і надсилають до шведської канцелярії, де їх відкривають та перевіряють, через що мені нещодавно повернули мною власноруч написаного листа до англійського посла в Москві⁸. Я і т. д.

Радощковичі, 27 березня 1708 за шведським стилем.

Підписано: капітан Джеффріс

Радощковичі, 27 березня, 1708

Отримано 29 квітня за старим стилем,

33 дні в дорозі.

Лист 9. 1708, 18 квітня, Вільна

Вельмишановний пане⁹.

Не маючи змоги вести регулярну переписку, я тільки нещодавно отримав звістку¹⁰ про вступ Вашої честі на посаду міністра. Знаючи, наскільки ви завантажені роботою, я смиренно чекав нагоди, щоб привітати Вашу честь і побажати, щоб подібно до того, як початок вашої міністерської діяльності припав на щасливий для нас крах французьких планів щодо Шотландії¹¹, то щоб так і в інших випадках ми завжди мали схожі успіхи на велике розчарування всіх ворогів Її Величності.

Армія шведського короля, яка досить успішно відновилася після такого довгого й виснажливого маршу, нині вже спроможна знову розпочати новий похід, якби Його Величність так забажав, і який би, на думку деяких людей, був би не таким довгим, як попередній, хоч інші, можливо, швидше за все, думають, що Його Величність може залишитися в цих місцях, поки не виросте трава; проте бідні місцеві мешканці вже давно стомлені шведською кампанією; інакше й бути не могло, зважаючи на такі великі побори, які шведи стягують з тих, хто очікував від них допомоги й захисту; це і є причиною того, що деякі з них померли від страшного горя, побачивши, як загинули їхні сім'ї, а інші з клунками та іншим майном таємно вночі покинули свої оселі й вирушили до пруських володінь; тому за короткий час шведи стали ворогами для тих, хто ще недавно люб'язно до них ставився, оскільки вони діють безжално стосовно своїх недругів, знищуючи одних зброєю, а інших поборами.

Останнім часом у штаб-квартирі можна було помітити дворянина¹², посланця від московитів, які наразі здійснюють спроби укласти мир з королем Швеції, але йому не вдалося зустрітися ні з Його Величністю, ні з міністрами.

Кілька днів тому Трибунал або, інакше кажучи, Верховний суд розглядав справу короля Станіслава; склад зборів включав маршала, яким є гетьман великий литовський Сапега¹³, заступника маршала, 2 чи 3 сенаторів і щонайменше 20 або 30 депутатів; вчора маршал їх полишив і вирушив до шведського короля, який перебував за 20 миль, що є ознакою терміновості справи або, за чутками, що він побоюється, щоб його не спіткала така сама доля, як і його сина, якого поляки зарізали кілька років тому. Мені більше нічого додати, залишаю за собою право підпису

Вельмиповажний пан і т.д.

Вільна, 18 квітня 1708

Підписано: Вільна

містер Джеффріс, 18 квітня 1708.

Отримано 11 травня

Лист 10. 1708, 3 травня, Радощковичі

Вельмишановний пане.

Я не знаю, що затримало адресований мені лист Вашої честі, який був написаний ще в лютому¹⁴, але він лише два дні тому потрапив мені до рук, що й стало причиною того, що я висловлюю свою вдячність за нього значно пізніше, чим це слід було зробити.

Король Швеції нині здійснює часті поїздки з місця свого проживання для огляду полків, які найбільше готові до походу. На його думку, вирушати можна буде через 3 тижні або принаймні через місяць: наказ полкам про те, щоб запитися провізією на 6 тижнів уже оголошено, й усі командири, побоюючись потрапити в немилість до короля, старанно його виконують у своїх підрозділах; майже всі вважають, що Його величність розділить свою армію на 3 частини й буде атакувати ворога з 3 різних боків і що король сам буде командувати однією з армій, фельдмаршал Реншильд¹⁵ – другою, а генерал Левенгаупт – третьою. Ми сподіваємось на те, що наша літня військова кампанія буде успішнішою, ніж зимова; успіхи, які ми мали дотепер, неможливо співставити з тими втратами, яких зазнала армія Його величності через безперервний похід до того, коли вона стала на відпочинок, і через хвороби після того.

З жителів Вільни шведи регулярно жорстко стягують 35 тисяч крон, сума яка має бути використана на потреби короля Станіслава й Сапеги. Я не можу з цього приводу оминати випадок допомоги короля Швеції протестантському священику із цього міста; податковий комісар вимагав від священика сплатити 100 фунтів за себе та сім'ю. Священнослужитель був не в змозі заплатити таку суму, за що був заарештований. Після цього він смиренно звернувся з проханням до Його величності посприяти у виправленні даної ситуації: король з дорогою душею відгукнувся на прохання й наказав видати священику 100 фунтів із скарбниці, завдяки чому той зміг задовольнити комісарів і вийти на волю.

Нещодавно з'ясувалося, що Сапега, гетьман великий литовський, покинув свою посаду, відмовившись від неї на користь іншої особи, старости Бобруйська¹⁶, який був гетьманом великим коронним; але дуже сумнівно, що Вишневецький¹⁷, який був першим заступником Сапеги і завжди сподівався стати його наступником, змиритися з тим, що ним знехтували.

Генерал Левенгаупт, який перебував тут певний час з метою узгодження з Його величністю подальших дій стосовно наступної військової кампанії, зараз готується повернутися на свій командний пост у Курляндії.

Ми не маємо жодних підтверджених відомостей щодо місця перебування ворога та його дій, уся кореспонденція, яку я раніше міг вільно передавати Вашій честі, тепер перехоплюється Москвою.

Я сподіваюся, що мій останній лист від 18 числа минулого місяця з Вільни незабаром щасливо потрапить до рук Вашої честі, які я обціловую. Я і т. д.

Із штаб-квартири в Радошковичах 3 травня 1708 за старим стилем.

Підписано: містер Джеффріс, Радошковичі,

3 травня 1708.

Отримано 14 червня.

Лист 11. 1708, 12 травня, Радошковичі

Вельмишановний пане.

Я не турбував Вашу честь ні з часу написання останнього листа від 3 числа цього місяця, ні з приводу будь-якої іншої події, яка трапилася відтоді й була б варта уваги Вашої честі. Король до цих пір усе ще здійснює поїздки від одного полку до іншого, щоб підготувати їх до майбутнього походу, який, як очікують, почнеться негайно після свята Трійці, коли дороги будуть дуже гарні, а трава достатньо висока для забезпечення життєздатності кінноти. Кілька днів тому наші волохи доставили групу полонених московитів, яких вони захопили за 20 миль від нашого місця розташування поблизу кордону з Росією. Вони розповіли нам, що московитська армія все ще зосереджена між річками Березина й Дніпро, проте вона готова вступити в бій, як тільки отримає звістку про наше наближення.

Генерал Левенгаупт зараз перебуває в дорозі від місця нашого розташування до місця своєї служби в Ліфляндії, звідки, ми сподіваємось, він змусить відступити московитів, які нещодавно вторглися в цей регіон і спалили всі житла й населені пункти, які зустрілися їм між Дерптом і Рігою, сподіваючись, що це відтягне туди частину армії Його величності, яка вирушить на захист цієї території.

Сьогодні я розмовляв з одним із головних секретарів Його величності на ім'я

Цедергельм, який повідомив мені, що армія гетьмана великого коронного Сенявського¹⁸ почала швидко зростати, і є побоювання, що дворянство Речі Посполитої зречеться короля Станіслава, як тільки шведська армія полишить цю територію. Він додав, що у його володаря, шведського короля, міжнародні відносини складаються не надто успішно через те, що Її величність і Генеральні штати не визнають Станіслава польським королем¹⁹. І це зрозуміло, бо частина поляків, які все ще перебувають в опозиції, тішать себе надією на секретний договір між Його величністю, Голландією, царем і королем Августом і тому (хоч це й неправда) утримуються від переходу на бік шведського короля, сподіваючись на повернення короля Августа на трон.

Я відповів, що сподіваюся на те, що король завжди користувався повагою у Її величності, яка завжди була люб'язна до нього, і що прихильність королеви до якогось іншого монарха не зможе зашкодити нашому володарю королю, якого вона так шанувала; я зізнався, що не маю ніякого наказу щодо того, щоб популяризувати серед когось ідею визнання Станіслава королем, але сказав йому, що, на мою думку, посол Її величності пан Робінсон раніше давав достатньо запевнень, що в Її величності королеви є схильність до задоволення бажання шведського короля в цій справі, проте існують вагомні причини того, чому справа не може вирішитися негайно. Він повідомив мені конфіденційно, що Його величність нещодавно висловився дуже роздратовано з цього приводу й висловив надію на те, що Її величність і Штати незабаром таки зважаться на цей крок²⁰.

Я і т.д.

Радошковичі, 12 травня 1708 за старим стилем²¹.

Підписано: містер Джеффріс, Радошковичі,

12 травня 1708.

Отримано 14 червня.

Лист 12. 26 травня 1708, Радошковичі

Вельмишановний пане²².

Найважливішою для нас новиною, безумовно, є те, що з дня на день ми очікуємо, що Його величність покине насиджене місце; деякі найвіддаленіші полки на даний час уже перебувають у дорозі, а ті, які знаходяться поруч з нами, отримали наказ бути в готовності після сигналу упродовж години вирушити в путь: пан Цедергельм, один із королівських секретарів, запевнив мене, що король Станіслав лишається в цій місцевості з достатньою кількістю військ, які будуть підтримувати його в боротьбі з тими, хто йому протидіятиме, і що першим пунктом його майбутніх планів є владнання справ у Пруссії, де до нього мають приєднатися два шведських полки, розквартировані в Данцігу.

Королівський двір надзвичайно потішила звістка про вторгнення у володіння царя 60-тисячного козацького війська, яке палить та знищує на своєму шляху все так само, як це робили московити в Ліфляндії; у мене є відомості з надійного джерела²³, що татари також почнуть наступ, як тільки почують, що шведи йдуть на Москву; воювати для татар є звичною справою, але шведи тримають у таємниці ім'я якоїсь особи, яка має їх підбурити, а якщо це буде необхідно, то й повести за собою.

Учора до штаб-квартири прибув шведський резидент Кніперкрона²⁴, який був ув'язненим у Московії від часу, коли розпочалася війна між шведським королем та царем; його головним заняттям нині було ведення переговорів про обмін військово-полоненими, а якщо цього не вдасться досягти, то прагнути звільнити московитського резидента²⁵, якого доправили зі Стокгольма до Марстранда. Кілька днів тому в своєму помешканні помер генерал Мардефельт²⁶, якого в армії дуже поважали; хоч він і програв битву під Калишем²⁷, але Його величність надзвичайно цінував його командирський талант і з того часу, як він помер, був дуже пригніченим, переживаючи його втрату. Я і т.д.

Радошковичі, 26 травня 1708 за старим стилем.

Підписано: містер Джеффріс, Радошковичі,

26 травня 1708.

Отримано 21 червня.

Лист 13. 27 червня 1708. Табір біля Белиничів

Вельмишановний пане.

Я щиро прошу вибачення у Вашої честі за місячну перерву в листуванні ²⁸, але, починаючи з 26 числа минулого місяця, я мав проблеми зі здоров'ям і тому був не в змозі скоротити час вашого чекання на мої повідомлення. Уся армія збиралася в дорогу впродовж 3 днів після зазначеної мною вищеназваної дати і з того часу не змогла подолати більше, ніж 30 миль. Ця повільність руху була спричинена частково тривалими дощами, які поливали нас з того часу, як ми зняли з місця, частково діями ворога, який створив завали на дорозі, якою ми рухалися, вирубавши кілька миль лісу, щоб перешкодити нашому просуванню. У цьому випадку я не можу не віддати шану шведським воякам, які, на мою думку, були змушені пережити значні труднощі, долаючи на своєму шляху майже непрохідні місцевості, переходячи вброд болота, де трясовина доходила їм до пояса, я захоплююся їхній витримці під час страждань від голоду й спраги, коли вони переважно були позбавлені навіть грубого хліба й води, з чого я зробив висновок, що вони відважні солдати, якими міг пишатися будь-який монарх у Європі. 17 числа цього місяця Його величність досяг річки Березини, біля якої принц Вюртенберзький ²⁹ отримав подвійне поранення в лівий бік двома пострілами з мушкету, які були здійснені з протилежного боку річки кимось із загону московитів, які вдавали, ніби збираються перешкоджати Його величності переправитися, але були змушені звільнити дорогу, як тільки було підтягнуто й вишикувано проти них важку артилерію; принц нині ще залишається слабким, але, як стверджують лікарі, загрози його життю немає. Зараз Його величність став табором із своїми драбантами, піхотним полком, полком кінноти, драгунами, полками Остгота, Смолендера, Далекарліана, Упландерса і Вестманландерса поблизу Белиничів біля річки Друть, через яку він ще не переправився: однак, гадаємо, що Його величність довго не залишатиметься в цьому місці, бо кілька дезертирів запевнили його, що загін московитської кінноти стоїть за 3 милі звідси, а основне військо – за 7 миль від Могильова, де, як вони нахваляються, вони планують чекати нашого прибуття. Ми маємо підтвержену інформацію, що царя з цими загонами немає, але головні командири, – князь Меншиков ³⁰, фельдмаршал-лейтенант Гольц ³¹, генерали Баур ³² та Рене ³³ та ще кілька інших виконують його накази.

Мені сказали, що новий польський король зараз на шляху до Пруссії, задля безпеки йому було дано шведські загони Його величності, а саме 3 полки, які перебували на території Данціга, гарнізон в Елбінгу, гарнізон в Познані та 3 інших полки з Померанії, які налічують кожен близько 1000 осіб; міністрами Його польської величності, які завершують обговорення його справ при дворі, є генерал Понятовський ³⁴ і монсенйор Грузинський ³⁵.

Монсенйор Цедергельм, один із секретарів шведського короля, сказав мені, що нещодавно Її величність визнала Станіслава польським королем. Я і т. д.

Із табору біля Белиничів, 27 червня 1708 за старим стилем.

Підписано: 27 червня 1708.

капітан Джеффріс.

Пронумеровано під номером 1.

Лист 14. 3 липня 1708 (за шведським стилем). Табір біля Головчина

Вельмишановний пане.

За моїми нинішніми спостереженнями, Його величність керує в даний час армією зі значно більшим спокоєм і розсудливістю, ніж це було раніше в подібних ситуаціях. Зараз від нашого ворога нас відділяє маленька річка, яку можна перейти вброд у кількох місцях. Його величність займається переправою з першого дня, коли він сюди прибув, він прагне зараз охопити своєю турботою значно більшу кількість свого війська, ніж тоді, коли він вів їх на бій зі значно досвідченішим ворогом, що свідчить про те, що він починає значно більше цінувати життя своїх солдатів, ніж це було раніше за минулих подій: можливо, це спричинено тим, що стає все важче отримувати новобранців зі Швеції, а можливо, й тим, що стає все складніше піклуватися про ту армію, що в нього

вже є в наявності. Цілком зрозуміло, що він переживає за те, що ворог може напасти на нас і завдати багато шкоди війську, і тому тим неймовірніше, що він виявляє таку надзвичайну витримку. Не викликає сумнівів, що вже цієї ночі або завтра вранці буде все готове для переправи війська через річку, й більшість наших полків опиняться на тому березі, за винятком тих 5 чи 6, які, ми сподіваємося, будуть тут з години на годину. Принц Вюртенберзький, якого було поранено біля річки Березина, вже почувває себе настільки добре, що вже вчора їздив верхи на коні поруч з Його величністю спостерігати за ворожим табором.

Я і т. д.

Із табору біля Головчина, 3 липня 1708.

Підписано: 3 липня 1708 за старим стилем.

капітан Джеффріс.

Пронумеровано під номером 2.

Лист 15. 4 липня 1708. Табір біля Головчина

Вельмишановний пане ³⁶.

27 числа минулого місяця увечері шведський король прибув до річки Друть, де ворожий загін перекинув місток і став табором на протилежному боці в маленькому селі під назвою Белиничі, яке вони оточили лінією укріплень для того, щоб перешкодити нашому пересуванню.

Наступного дня Його величність наказав спорудити міст через указану річку, і хоч роботи просувалися повільно, але ворог покинув свій табір без будь-якого опору й відступив на 2 з половиною милі, де стояли головні сили їхньої кінноти, які налічували (за словами дезертирів) 30 тисяч осіб. Це прискорило рух армії Його величності, яка рушила в дорогу того ж вечора, але за всю ніч пододала тільки півтори милі, упродовж усього цього часу Його величність перебував верхи на коні під великим дощем, який лив з часу початку нашого походу.

29 числа армія Його величності спокійно стояла, очікуючи свої загони, які мали підійти й приєднатися до нас.

30 числа вранці ми знову вирушили в дорогу й, пройшовши лише 1 милю, наблизилися до ворога настільки, що вже добре могли його бачити. Супротивник стояв за річкою Вабич біля лісу. Помітивши наше наближення, вони привітали нас пострілами з усіх гармат 3 артилерійських батарей, які потім з чіткою періодичністю обстрілювали наш табір упродовж дня.

1 липня ворог із самого ранку з усіх своїх 5 батарей розпочав обстріл нашого табору, який тривав безупинно весь день, завдаючи нам мінімальних втрат або й взагалі без шкоди для нас.

2-го числа ворожий обстріл уже був не таким сильним, як напередодні, але ядра попали в табір наших волохів, яким негайно прийшов на допомогу полк драгунів, який відбив атаку ворога та ще й захопив кількох полонених. Полонені нас запевнили, що в їхньому таборі нині перебувають 20 тисяч кіннотників і 8 тисяч піхотинців, а також 6 тисяч козаків під командуванням князів Меншикова й Гессен-Дармштадта ³⁷, фельдмаршала-лейтенанта Гольца та ще кількох генералів.

3-го числа Його величність наказав спільно спорудити понтонний міст для переходу загонів піхоти, які вночі прибули на підводах і потім, не знаючи, що ворог близько, стали табором за чверть милі від нас вище за течією річки.

Наступного дня о 4 годині ранку в районі мосту ми розпочали артилерійський обстріл батареї ворога, яка стояла на протилежному боці річки. Обстріл був такий несамовитий, що через півгодини їхні гармати було розбито, а вся батарея зруйнована; за цей час королівський гвардійський піхотний полк і полк Далекарлінса під особистим керівництвом короля переправилися через річку, хтось по містку, а дехто й убрід. У цьому король показав особистий приклад, першим кинувшись у воду, яка досягала йому плечей; полк кінноти й драгунів з королівськими драбантами під командуванням фельдмаршала Реншильда подолали річку вбрід. Близько 5 години битва стала настільки запеклою, що упродовж години нічого не було чути, окрім по-

стійних мушкетних пострілів з обох сторін. Ворожа піхота спочатку трималася стійко, король її весь час атакував, однак під прикриттям лісу вони знову опановували себе й відновлювали боротьбу, аж поки нарешті повністю не відійшли й не зникли в лісі, проте після цього вже не змогли з'єднатися з головними силами, щоб знову вступити в бій з королівською армією, король же не міг переслідувати їх через густий ліс і глибокі болота. Кіннота противника була значно чисельніша, щоб протидіяти нам: два наші драгунські ескадрони спочатку вступили з ними в сутичку, але сили виявилися настільки нерівними, що перевага ворога була десятикратною. Наші ескадрони були оточені подвійним або й потрійним кільцем, проте вони все ж героїчно прорвалися й потім продовжували відбиватися, аж доки інші загони не прийшли їм на допомогу. Від цього часу я помітив, що ворог втратив свою хоробрість і жодного разу упродовж бою вже не наближався так близько, щоб можна було вступити в рукопашний бій зі шведами, а, як правило, застосовував вогнепальну зброю з відстані 30 або 40 кроків, потім відходив, знову стріляв, стягував сили й знову стріляв і такий бій тривав аж до 7 години; Його величність дав команду всій своїй кінноті припинити стрілянину з рушниць і зі шпагами в руках атакувати ворога, проте мало де ми змогли наздогнати його, а коли вони випадково вскочили в болото, то звідти їх коні, маленькі й слабкі³⁸, уже не змогли їх настільки швидко витягнути, щоб врятуватися від нас. У підсумку ми були змушені за прикладом короля завершити бій, бо через ліси й болота в нас більше не було змоги переслідувати ворога. Наші втрати становили близько 400 убитих і 1000 поранених; генерал Врангель³⁹, який командував королівськими драбантами, був убитий на місці, а 43 вояки з його підрозділу були або вбиті, або поранені. Полк піхотної гвардії, полк кінноти й драгунів теж втратили немало видатних офіцерів, тому наше велике завзяття кинутися в бій можна було пояснити тим, що напередодні ми мали достатню кількість запасних підрозділів, які могли прийти нам на допомогу. Ось чому після битви нам мало було чим похвалитися або й взагалі нічим, окрім того, що ми залишилися на полі бою й захопили 15 маленьких мідних гармат, які ворог змушений був покинути⁴⁰. Що ж до втрат ворога, то тут ми маємо небагато відомостей, але, за свідченням дезертирів, понад 100 з них були убиті й приблизно вдвічі більше було поранено, одним із загиблих був генерал фон Шведе⁴¹, а із поранених – генерал Голцін⁴². Битву було завершено, ми стали табором на полі бою, де Його величність залишався аж доки поранених не було перев'язано, а мертвих не поховано. Я і т.д.

Із табору біля Головчина, 4 липня 1708 за старим стилем

Підписано: 4 липня 1708,

капітан Джеффріс.

Пронумеровано під номером 3.

Лист 16. 9 липня 1708. Табір біля Могильова

Вельмишановний пане.

Остання новина, якою я наважився потурбувати Вашу честь, була від 4 числа цього місяця після бою: тієї ночі ми залишилися на місці й стали табором на полі бою, за цей час поранені були перев'язані, а загиблі поховані; тоді ж удень до нас перебігли 14 чи 15 дезертирів, серед яких були майор, капітан і корнет, усі інші були їхньою особистою охороною.

6-го числа ми знялися з табору й пройшли тільки 2 милі до місця, де ворог планував вчинити нам опір, але відмовився від своєї затії через страх, який ми вселили в нього своєю останньою битвою; нас проінформували дезертири про те, що ворог не робив ні стоянок, ні навіть зупинок, аж доки не дістався Могильова, де вони спорудили місток і переправилися через Дніпро.

7-го числа Його величність усе ще залишався на місці.

8-го числа ми знову вирушили в дорогу⁴³ й, подолавши тільки півтори милі, дісталися Могильова, міста, яке є одним з важливих господарських центрів Королівства польського, досить великим і оточеним старою стіною; євреї тут перехопили від християн більшість торгівлі, яка в мирний час була тут розвинутішою, ніж у Москві та в інших місцях. Цього дня до нас перебігло ще більше дезертирів, які повідомили,

що біля Кописі (міста, яке належало великому коронному гетьману Сенявському) і Смоленська ворог готується дати нам бій.

9-го числа я скористався нагодою відвідати місто, де я виявив, що більшість мешканців тут становлять православні християни; їхні церкви побудовані в стилі, який подібний до католицьких храмів, із схожими іконами, їхні священники настільки неосвічені, що мало хто з них може говорити якоюсь іншою мовою, окрім російської, а найшанованіший святий, якому вони моляться, після Богородиці є Святий Миколай. Я помічав тут, як і в інших їхніх церквах, що біля вітваря ставлять дуже багато воскових свічок, маленьких і великих, які стоять укупі вперемішку, а над ними височіє одна дуже велика, і це все, за їхніми словами, символізує православних парафіян і царя як повелителя над ними.

Мені нема чого більше додати, окрім одного спостереження, яке я зробив після останньої суточки, а саме те, що шведи зараз отримують результати своїх же наданих московитам уроків, які вони дуже добре засвоїли і з часу бою під Нарвою здійснили значні удосконалення у військовій справі, і якщо раніше їхні солдати показували лише половину тієї відваги, що їм демонстрували офіцери (які в більшості підрозділів є іноземцями), то в останньому бою вони всі протидіяли нам дуже стійко. Залишаюся щиро ваш, я і т. д.

Із табору біля Могильова,
9 липня 1708 за старим стилем.
Підписано: 9 липня 1708.
капітан Джеффріс.
Зареєстровано під номером 4.

Лист 17. 17 липня 1708, Могильов

Вельмишановний пане.

Ми всі очікували, що ворог спробує вчинити нам опір у цьому місці, але насправді виявилось зовсім протилежне, а саме те, що супротивник полишив тут всі свої зручні позиції і, як нас повідомили, проклав найкращий з усіх своїх шляхів до Смоленська, де він має намір очікувати нас за подвійними укріпленнями. Цілком імовірно, що Його величність вирушить саме тією дорогою, щоб атакувати ворога, хоч він може потрапити в Росію й іншим шляхом і дійти аж до самих воріт Москви, проте більшість вважає, що король не залишить такі значні сили ворога у себе в тилу. Кожного дня ми очікуємо на команду перейти міст, що Його величність наказав спорудити через Дніпро біля цього міста, таким чином через 10 або 12 днів ми змогли б знову достатньо наблизитися до ворога, якби він мав досить мужності очікувати на нас.

Я чув, що військо під командуванням генерала Левенгаупта вже минуло Вільну; але чи буде він приєднуватися до нас, чи буде діяти окремо, я впевнено сказати не можу. Я і т. д.

Могильов, 17 липня 1708 за старим стилем.
Підписано: 17 липня 1708,
капітан Джеффріс.
Пронумеровано під номером 5.

Лист 18. 3 серпня 1708. Табір поблизу Могильова.

Вельмишановний пане.

Я не збирався турбувати Вашу честь під час цієї перерви, яка тривала чотири ночі ⁴⁴, оскільки не трапилося нічого, що могло б заслуговувати на вашу увагу. Ми очікували на нашу першу зупинку, яку Його величність зробить тут, розуміючи, що відпочинок буде коротким, і накази короля про термінове спорудження двох мостів через річку лише підтвердили нашу думку; але більшість з тих полків, які виявилися тоді неготовими до маршу, багато чого потребували і тепер повинні були забезпечити себе провізією на 6 тижнів, думали, що Його величність вирушить у дорогу не раніше, ніж через 8 чи 10 днів і шукатиме своїх ворогів, які зосередили свої сили в кількості 30 або 40 тисяч душ усього за 16 миль звідси у місці під назвою Горки, де вони спорудили

укріплення і, здається, вирішили дочекатися нашого прибуття. Виходячи з досвіду наших останніх подій, ми гадали, що ворожий опір не буде мати для нас дуже небезпечних наслідків, особливо якщо вони зробили б вибір на користь бою у відкритому полі, де наші війська мали б перевагу. На даний час їхні ватаги, які перебувають на протилежному березі, іноді турбують нас, перепливаючи, подібно до мисливських собак, річку й викрадаючи наших коней.

Два-три дні тому в нашому таборі московитськими партизанами було розповсюджено величезну кількість листівок, у яких йшлося про те, що в шведських публікаціях повідомляється про іноземців, які користуються в московитській армії зневагою й презирством, і вони часто змушені відмовлятися від своєї служби без оплати праці; у листівках містилося запевнення всіх, на кого це звернення було розраховане, що подібні публікації фальшиві й злісні й призначені для вселення у всіх невпевненості, а особливо у вихідців з Німеччини, і що ті, хто б відмовився від служби шведам і приєднався до них, отримали б вчасно належну їм платню, а у випадку звільнення, якби вони забажали покинути службу, окрім усього іншого, отримали б паспорти й рекомендаційні листи будь-якому монарху, до якого вони виявили б бажання потім приєднатися; проте я не помітив, щоб ці заклики на когось успішно подіяли⁴⁵. На минулому тижні до королівського стану від короля Пруссії прибув міністр⁴⁶, який мав сприяти шведам у веденні міжнародних справ, про що йшлося в офіційному листі. Гадаємо, що прусський посланець тут надовго не затримається, адже Його величність завжди дотримувався правила не дозволяти іноземним міністрам слідувати за його табором.

Я нещодавно отримав листа від наших купців з Риги, які запитували, чи у безпеці будуть товари підданих Її величності, які проживають у Росії, у випадку, якщо туди прибуде король Швеції; я розмовляв з монсеньйором Цедергельмом на цю тему, на що він сказав мені, що якщо бог захоче привести Його величність туди, то тим, хто є підданими Її величності й не проживає постійно в Московії, нема чого непокоїтися ні за себе, ні за свої товари, але він не міг гарантувати того ж для решти, хто має там сім'ї й проживає там, щодо чого він гадає, що вони нестимуть такий же тягар, як і піддані московитського царя. Я не вважаю своїм обов'язком надто перейматися їхнім благополуччям, на мою скромну думку, це не дуже має цікавити й Велику Британію, що такі її піддані, які оселилися в чужій країні і, ймовірно, ніколи не планували повернутися додому, повинні мати однакові з іншими привілеї й піклування Її величності.

Я смиренно прошу дозволу поздоровити Вашу честь із щасливим успіхом армії Її величності у Фландрії⁴⁷ і попросити бога благословити Її величність на довгу, щасливу, завжди сповнену перемог, владу.

Я і т. д.

Із табору поблизу Могильова,

3 серпня 1708 за старим стилем.

Підписано: містер Джеффріс, табір біля Могильова,

3 серпня 1708.

Отримано 22 серпня.

Лист 19. 16 серпня 1708. Табір за 3 милі від Могильова

Вельмишановний пане.

Наше пересування останнім часом було настільки повільним, а наші зупинки такі часті, що з 4 липня не сталося жодних важливих подій, з приводу чого, як тільки трапилася нагода, я надіслав Вашій честі звіт; 5 числа цього місяця Його величність вийшов з Могильова, але, оскільки армія була розкидана по території в пошуках провізії, йому довелося після переправи через річку Дніпро знову стати табором за півмилі від міста; після того, як армія переправилася через вказану річку, згідно з отриманими наказами були зруйновані мости й спалені понтони, які, як вважалося, були обтяжливими для транспортування. Його величність вирушив у дорогу о 8 годині ранку й подолав 2 з половиною милі до того місця, на якому ми зараз і перебуваємо й пробудемо, імовірно, кілька днів, аж доки армія не буде забезпечена провізією для

майбутнього походу. Ми не маємо чіткого уявлення про те, де зараз перебуває ворог, але Його величність залишив зліва Горки, де супротивник спорудив укріплення. Нас запевнили, що ворожа кавалерія вже покинула це місце й ми вважаємо, що їхня піхота зробить те ж саме після безперервної марної праці, затраченої на спорудження укріплених ліній та інших захисних робіт; до нас дійшли відомості з Лифляндії, що вороги підірвали укріплення Дерпта й мають наміри зробити те саме в Нарві, це змушує нас повірити в те, що ніяких бойових дій тут не буде, аж поки війська супротивника, які перебувають у тих місцевостях, не приєднаються до них, а можливо, й доти, доки ми не дійдемо до Смоленська. А тим часом вони залишають цю багату місцевість у такому становищі, за якого бідні мешканці, які здебільшого покинули свої будинки, будуть зазнавати значних злигоднів, коли повернуться додому після нашого відходу звідси ⁴⁸.

Чотири дні тому монсеньйор Канефер ⁴⁹, командуючий наших волохів, був захоплений у полон ворожим загоном калмиків; вони доставили його прямо до царя, який зустрів його з кращою гостинністю, ніж очікувалося. Мені сказали, що йому царем було надано дозвіл написати лист королю і що цей лист було доправлено московитським сурмачем у шведську армію, але його зміст тримається в секреті й ніхто не може вірно передбачити, що в ньому передали, багато хто вважає, що там містяться пропозиції щодо примирення; я нічого не можу сказати з певністю ні за, ні проти, але, на мою скромну думку, дії царя в Лифляндії не свідчать про такі наміри й мені здається, що навряд чи король Швеції буде домовлятися з царем, не отримавши достатньої сатисфакції, як і так само мало ймовірно, що цар, маючи сухопутну армію в кількості 70 або й 80 тисяч регулярних військ, пристане на вимоги шведського короля. Проте мир у цих краях був би загалом для шведів бажаним, бо, за їхніми словами, вони сподіваються на кращий урожай у іншому місці. Я не знаю достеменно, що мається на увазі, але знаючи, що шведи ще зовсім недавно насолоджувалися перебуванням у Саксонії й сусідніх німецьких країнах і тому, імовірно, вони все ще плекають надію на повернення туди знову.

Кілька сотень панів країни, у якій ми зараз перебуваємо, вже запропонували свої послуги Його величності й вони щодня прибувають до нього для того, щоб іти зі шведською армією на Московію, де вони прагнуть помститися за ті кривди, що їм московити завдали; із таких людей Його величність планує сформувати полк.

Чи граф Левенгаупт зі своєю армією, що перебуває від нас на відстані, що не перевищує 12 або 14 миль, приєднається до нас чи діятиме самостійно проти ворога, цього ніхто точно сказати не може.

Я і т. д.

Табір за 3 милі від Могильова.

16 серпня 1708 за старим стилем.

Підписано: містер Джеффріс. Табір поблизу Могильова.

16 серпня 1708.

Отримано 25 серпня.

Лист 20. 1 вересня 1708. Воловники

Вельмишановний пане.

З такої безплідної пустельної місцевості, у якій ми нині перебуваємо, я був не в змозі запропонувати Вашій честі хоч якусь інформацію, гідну того, щоб ви звернули на неї свою увагу.

Ми вирушили в путь три дні тому й після кількох поворотів і вигинів шляху дісталися цього місця. З того часу, як ми покинули Могильов, армія просунулася вперед на 12 миль у напрямку Смоленська; після нашого приходу ми виявили, що ворог виставив кілька кінних постів з боку болота ⁵⁰, і незабаром зрозуміли, що за ними в лісі розташувалася табором ціла армія, яка мала перед собою вищезгадану трясовину, що прикривала її спереду і з флангів: це місце ідеально підходило ворогу для здійснення його планів і було дуже зручним для реалізації заздалегідь продуманого реваншу, який вони в такий самий спосіб планували здійснити вчора вранці. Наш табір розтягнувся в довжину на половину шведської милі із штаб-квартирою посередині війська,

коли 9000 російської піхоти і 4000 драгунів під командуванням генерала Алларта⁵¹ і Пфлуга⁵² вночі перейшли через болото і о 7 годині ранку під прикриттям густого туману підійшли до 4 наших полків, які були на правому фланзі й не мали зовнішньої охорони; ворог атакував полки генерала Роуза⁵³ й полковника Сперлінга⁵⁴ до того, як вони змогли зайняти оборонні позиції, й спочатку не завдав їм особливої шкоди; але полковник Розенштірна⁵⁵ і полк Делакарліанса з деякими іншими полками, що прийшли їм на допомогу, змусили противника безладно відступати, а полк Делакарліанса вступив з ними в сутичку біля болота, поливши їх градом куль від своїх мушкетерів; ми втратили близько 200 чи 300 вояків на місці, серед яких полковник Розенштірна й кілька офіцерів нижчих звань; полковник Сперлінг, його полковий лейтенант, майор і кілька капітанів були поранені, а також 400 чи 500 інших офіцерів і рядових солдатів: за моїми підрахунками, втрати ворога налічували близько 700 на місці, а за відомостями, отриманими від дезертирів, кількість поранених перевищувала 2000. Подійкують, що ця спроба атакувати нас була здійснена з метою посіяти серед нас паніку, аби ми підтягнули сюди основні наші сили, щоб цар зміг без особливого супротиву перейти болото десь у іншому місці й напасти на решту нашої армії, але коли його військо наткнулося на 4 наші полки, які там стояли й відкинули їх, він відмовився від цього плану, і його армія, відпочивши до кінця дня, знялася з табору вночі об 11 годині.

Шведи з усього того, що відбулося, тепер мають визнати, що московити засвоїли їхні уроки значно краще, ніж це було після боїв під Нарвою чи Фрауштадтом, і хоч вони якщо й не перевершують саксонців ні в дисципліні, ні в доблесті, а їхня кіннота дійсно не в змозі суперничати з нашою, проте їхня піхота дуже стійка й завзята і якщо не йти на неї в атаку врукопашну, то її дуже важко розосередити або збентежити, попри це, найвірогідніше, вони не наважаться вступити з нами у відкритий бій, але спробують це зробити зненацька, одночасно знищуючи нашу провізію, щоб на відстані руйнувати нашу армію, що цілком реально в цій місцевості, де мешканці приховують продукти й кидають свої будинки, а ворог спалює все на своєму шляху. Поки що ми перебуваємо у більш-менш стерпних умовах стосовно наявності всього необхідного, але якщо ворог продовжить застосовувати й у своїй власній країні ті ж методи, які він почав застосовувати в цій, то я небезпідставно вважаю, що в цьому випадку йому не знадобиться проти нас ніяка зброя, а голод і нестатки самі виженуть нас звідси геть.

Я і т. д.

Воловники, 1 вересня 1708 за старим стилем.

Підписано: Воловники, 1 вересня 1708,
містер Джеффріс.

Отримано 10 червня 1709.

Пронумеровано під номером 1.

Лист 21. 12 вересня 1708. Мигновичі

Вельмишановний пане.

4 числа цього місяця ми знялися з табору під Воловниками, де ми отримали звістку, що цар відіслав більшість своєї піхоти до Смоленська, а генерал Баур, який нещодавно повернувся з Ліфляндії і привів 20-тисячну армію, стежить за нашим переміщенням. Ми пересувалися упродовж 3 днів, не вступаючи в жодні збройні сутички, але 8 числа окремий загін із 4000 російських драгунів під командуванням генерала Мікоша⁵⁶ був відісланий з метою атакувати нас під час походу. Вони вчинили цей напад, маючи дуже вигідне місце розташування під прикриттям чагарників, однак при цьому вони не помітили полків, що проходили мимо. Ці полки перед тим зосередилися разом поза гущавиною й ударили по супротивнику, після першої атаки 3 роти ворога були оточені й охоплені панікою, але решта вчасно поспішила їм на допомогу, а інші з тієї ж бойової лінії також пішли в атаку, але були не лише відкинуті, але й втратили більше 100 вояків на місці, не рахуючи полонених, серед яких полковий лейтенант і майор. Через два дні вони здійснили ще одну подібну акцію під час нашого переходу до нинішнього місця розташування⁵⁷, яке певною мірою давало їм ще більше переваг, ніж напередодні, й могло мати фатальні наслідки для всієї нашої армії, але, на щастя,

сам бог захистив Його величність, який прямував попереду загону кінноти. Нас було атаковано й оточено понад 20 ескадронами ворога ще до того, як будь-яка необхідна допомога змогла прийти до нас. Ворог розбив наголову загін короля, який налічував близько 30 солдатів, майора, капітана та двох генерал-ад'ютантів, один з яких загинув у слухний момент, бо коли Його величність втратив свого коня, якого застрелили під ним, він негайно осідлав ад'ютантського, який на той час перебував без вершника⁵⁸. Принц Вюртенберзький у цьому безладі опинився перед ескадроном московитів і віддав команду йти на прорив, але, не будучи до кінця впевненим у своєму офіцерові, який був на чолі підрозділу, принц перед ним оголив свою шпагу й понісся через оточення до шведів, ризикуючи втратити своє життя або бути захопленим ворогом, який здійснив по ньому кілька пострілів, які, на щастя, були невлучними. Зробивши свою справу, московити з незначними втратами відступили за болото, де князь Меншиков стояв з основними силами кінноти і куди Його величність навіть не думав пориватися, щоб там їх переслідувати. Армія Його величності всю ніч знімалася з табору, щоб атакувати ворога рано вранці, якщо він стоятиме непохитно, але ближче до ночі супротивник відкрив вогонь у напрямку сіл по той бік болота і близько опівночі зник.

Я не в змозі достатньо описати Вашій честі велику кмітливість нашого ворога, який якнайповніше використовує всі способи вправності солдат, щоб турбувати й утримувати нас більшу частину доби в бойовій готовності, ця постійна втома й нестача продуктів, які починають усе більше й більше тиснути на нас і вже спричинили ремствування в армії, можуть мати найгірші наслідки, якщо найближчим часом не відбудуться зміни на краще: ми зараз змушені виживати, віднаходячи те, що заховане під землею, і таким чином, на нашу думку, ми зможемо ще протриматися якийсь час, але якби ударили раптові морози й позбавили нас цих засобів, то я побоююсь, що замість грізної армії Його величність привів би до Росії купку помираючих від голоду жебраків.

Я і т. д.

Мигновичі, 12 вересня 1708.

P. S. Нещодавно ми отримали новину, що граф Левенгаупт 10 днів тому переправився через Дніпро з 12-тисячною армією, але гадаємо, що він не приєднається до нас аж доки ми не підійдемо поближче до Смоленська.

Підписано: Мигновичі, 12 вересня 1708,

містер Джефферіс.

Отримано 10 червня 1708.

Пронумеровано під номером 2.

Лист 22. 18 вересня 1708. Табір за півмилі від Кричева

Вельмишановний пане.

Я маю лише додати до своєї минулої реляції від 12 числа цього місяця, що ми з того часу перебуваємо в цій спустошеній місцевості за півмилі від кордону з Московією, де ми не виявили нічого, окрім згарищ і руїн, а великі села перетворилися в малі, та й від тих залишилися одні назви. До нас також дійшли відомості, що схожі руйнування тягнуться аж до Смоленська, це справило на Його величність таке враження, що він відмовився від переслідування ворога й повернув праворуч з наміром, як припускають, піти в Україну; це країна, що належить московитам, дуже багата на все необхідне і де жодна з армій ще не побувала: генерала Лагеркрону⁵⁹ вже туди відряджено з 6000 вояками, щоб запобігти будь-яким планам московитів, які можуть перешкодити нашому маневру. Учора генерал перетнув річку Сож поблизу Кричева, де він перехопив великий обоз із провізією, яку везли московитам, і цей день став найкращим днем на всьому нашому шляху до кордону. Вхід до цієї країни не лише забезпечить армію Його величності провізією, але й дасть йому нагоду переконати генерала Мазепу, який нині командує козаками супротивника й має свої володіння в цій місцевості, прислухатися до голосу розуму.

Багато хто говорить, що генерал Левенгаупт переправився через Дніпро поблизу Орші, проте маловірогідно, що ми можемо на нього розраховувати. Я і т. д.

Шведський табір за півмилі від Кричева,
18 вересня 1708 за старим стилем.
Підписано: поблизу Кричева, 18 вересня 1708,
містер Джеффріс.
Отримано 10 червня 1709.
Пронумеровано під номером 3.

Лист 23. 7 жовтня 1708. Табір біля Мглина за 4 милі від Стародуба

Вельмишановний пане.

Мені дуже прикро, що доля занесла мене настільки далеко; це утруднює доставку кореспонденції, перешкоджає виконанню моїх обов'язків і не дає повною мірою висловлювати Вашій честі моє шанування, яким я вам зобов'язаний; на даний час минуло вже [?] тижнів⁶⁰, відколи ми не обмінюємося листами і я побоююсь, що труднощі з цим будуть лише зростати, оскільки ми все більше заглиблюємося в країну, де і позаду, і з усіх боків від нас перебувають московити, а козаки, у чюю країну ми зараз увійшли, знаходяться спереду від нас. Останній перехід Його величність розпочав відтоді, коли ми 20 числа минулого місяця полишили Кричев, марш було здійснено через великий ліс і пустельну місцевість, а це дорого обійшлося Його величності, бо за 25 миль шляху загалом було добуто дуже мало засобів для існування й практично нічого для наших коней; якщо додати до цього тривалу втому від щоденних переходів, пильність нашого ворога, який тримав нас напоготові і вдень, і вночі, а також хвороби, які періодично поширювалися серед нас, то спадає на думку, що ми більше втратили під час цього блукання, ніж якби ми дали ворогу бій. У даний момент ми тішимося надією на те, що ми увійдемо в країну, у якій протікають молочні й медові ріки; на те, що генерал Левенгаупт незабаром підсилить нашу армію, додавши до неї 11 чи 12 тисяч вояків; на те, що генерал Мазепа оголосить про приєднання до нас; уже напевно відомо, що Його величність відіслав кур'єра з листом до Батурина, де знаходиться резиденція Мазепи, щоб запросити його об'єднатися з нами й надати нам зимові квартири в Україні; я ще не зовсім упевнений, що він погодиться, хоч, на мою скромну думку, якби король Швеції не мав ніяких гарантій на успішність цієї заги, він би не стомлював свою армію таким далеким походом, а повернув би до річки Двіни, де він мав би достатньо продовольства, новобранців для своєї армії, гарну нагоду для об'єднання з графом Левенгауптом і значно ближчу дорогу для вторгнення в Росію.

План Його величності, який передбачав відрядження генерала Лагеркрона із 6000 вояками для перекриття шляху, яким змушені були б пересуватися московити, якби вони увійшли до цієї країни, зазнав невдачі, оскільки командири збилися з правильного шляху; це дозволило генералу Шереметьєву⁶¹ чудову нагоду отримати підкріплення приблизно 20 чи 30 тисячами солдатів, які перебувають постійно перед нами й дуже часто турбують нас як під час походу, так і тоді, коли ми посилаємо загони для поповнення запасів продовольства.

Учора ми чули гучні гарматні постріли, які лунали з міста, в якому перебував московитський гарнізон і яке було за півмилі від нас; після того ми дізналися, що це було святкування з нагоди перемоги московитів над графом Левенгауптом на річці Сож, щодо якої ми ще не маємо достовірних відомостей; але я припускаю, що там відбулося не те, на що ми сподівалися, бо більшість інформації тут намагаються приховати, а те, що обговорюють вільно, не містить нічого, окрім похвал на адресу цього графа стосовно того, як він уміло керував діями під час бою й відступу. Я і т. д.

Із табору біля Мглина,
4 милі від Стародуба,
7 жовтня 1708 за старим стилем.
Підписано: Мглин, 4 милі від Стародуба,
7 жовтня 1708,
містер Джеффріс.
Отримано 10 червня 1709.

Лист 24. 28 жовтня 1708. Шептаки, 1 миля від Новгород-Сіверського

Вельмишановний пане.

Ми безупинно рухалися з того часу, як полишили Мглин 8 числа цього місяця. 9 числа ми минули Стародуб, де Його величність не збирався зупинятися на відпочинок, бо там перебував сильний гарнізон московитів, який був рішуче налаштований на енергійну оборону; затим через півмилі ми зустріли авангард графа Левенгаупта, а наступного дня з'єдналися з його армією⁶². Тоді ж ми отримали реляцію про його сутичку з московитами біля Пропойська й відповідно я зміг здобути якнайкращу інформацію, яку й наводжу нижче. Московити мали достатньо часу для того, щоб 28 числа минулого місяця показати, на що вони здатні, наші війська спочатку гадали, що це були лише окремі ворожі підрозділи, які не заважали нам продовжувати рухатися аж до тієї ночі, коли ми були змушені стати табором у вузькому місці, оточеному лісом і болотами; 29 числа уранці шведи побачили, що увесь ліс наповнений московитами, які вишикувалися в бойовому порядку для атаки, наші ж із свого боку зробили все краще, що тільки змогли зробити; о 10 годині перша сутичка розгорілася між кіннотою обох армій, але ворог відступив до лісу, а наші підрозділи, що кинулися їх переслідувати, потрапили в оточення до їхньої піхоти, яка залягла непомітно в чагарниках і накрила їх жакливим вогнем, який змусив шведів знову відійти на колишні позиції, звідки вони потім знову погнали ворожу кінноту, але вже не наважилися переслідувати її до лісу, побоюючись піхоти, яка затаїлася в засідці, очікуючи на них; так бій тривав до 7 години вечора аж поки безперервними атаками сторони настільки стомили одна одну, що самі розійшлися. Можливо, незначна перевага в цій сутичці була за шведами, бо вони вільно маневрували й не мали зайвого багажу із собою, а кілька тисяч шведських солдатів, які не брали участь у бою, залишалися з обозом; проте істотної переваги ніхто не мав, обидві сторони залишилися на своїх позиціях, уцілілими залишилися майно й гармати; але генерал відіслав поранених з обозом до маленького селища, яке було неподалік, їх супроводжував окремий загін, який мав потім знищити вищезгаданий обоз, щоб він не потрапив до рук ворога. Одночасно до цього села увійшли ворожі козаки, які не лише захопили залишки майна, але й повбивали поранених і взяли в полон тих, хто з ними був, врятуватися вдалося лише кільком особам. Опівночі шведи вирушили далі, ворог або не хотів, або був неспроможний завадити їм, хоч вони були оточені з усіх боків; шведи рухалися всю ніч і наступного дня досягли річки Сож, яку вони вирішили перетинати вплав, скинувши з коней багаж, який призначався для потреб піхоти. Кілька з них потонули; але не встигли ще всі перетнути річку, як на тому березі зіткнулися з кількома загонами ворожих козаків; проте ті не наважилися атакувати шведів, але продовжували турбувати їх упродовж усього походу, аж доки вони не приєдналися до нас. За підрахунками, армія Левенгаупта перед цим боєм налічувала близько 12 тисяч вояків, з яких 7 тисяч перебували в чудовій бойовій формі; ми втратили 2 полковників, 9 полкових лейтенантів, 2 генерал-ад'ютантів і 2 майорів, а ще 16 одиниць залізних гармат, які генерал був змушений покинути вночі під час відступу. Кілька захоплених тоді полонених повідомили нам, що у вищезгаданій битві брала участь уся московитська армія.

Уже достеменно відомо, що генерал Мазепа оголосив про приєднання до шведів, учора він здійснив свій перший візит до Його величності, який його люб'язно прийняв; тут побутує думка, що ми залишимося на цих квартирах доти, доки кілька тисяч його козаків не приєднаються до нас, а згодом ми вирушимо далі за річку Десну. Я і т. д.

Шептаки, 1 миля від Новгород-Сіверського,

28 листопада 1708 за старим стилем⁶³.

Підписано: Шептаки, 28 листопада 1708,

містер Джефферіс.

Отримано 10 червня 1709.

Пронумеровано під номером 5.

1. Цей лист не був отриманий.
2. Кжиштоф Кіпріан Урбанович, полковник польської армії, відступав з Карлом XII до Бендер і пішов на службу до росіян після 1719 р. Помер у 1731 р.
3. Грегор Антоній Огінський, гетьман війська Великого князівства Литовського, супротивник сім'ї Сапеги, який приєднався до короля Станіслава. Тому Огінські та їхніх послідовники воювали на боці росіян проти шведів. Огінський помер у 1709 р.
4. Цікаво порівняти перший абзац цього листа зі змістом того повідомлення, яке було відправлене Гермеліном Робінсону і таким чином потрапило в Уайтхолл, і яке увійшло до листа Робінсона Бойлю від 2/13 квітня 1708 р.: «Наші вороги відступали до своїх кордонів з такою поспішністю, що не мали часу для спустошення місцевості, як вони це планували. Як тільки ми зупинилися, вони послали назад кілька загонів, щоб ті спалили й зруйнували все те, що вони полишили. Але наші війська були готові протистояти їм, ворог був змушений відступити, а частина наших сил просунулася на 10 миль за Мінськ. Через деякий час Його величність уже наблизиться до московитського кордону, але не має наміру перетинати його до тих пір, аж поки земля не вкриється травою».
5. Цей лист не був отриманий.
6. Адам Людвіг Левенгаупт (або Лейонгуфвуд), полковник, 1659–1719, шведський генерал, який довго служив у військах, які перебували за межами Швеції, ще до початку Великої Північної війни. На момент написання листа командував армією в Курляндії. Капітулював під Переволочною в 1709 р. і помер як військовополонений у Москві.
7. Карл Піпер, полковник, 1647–1715, шведський державний службовець, який брав участь у поході Карла XII як начальник канцелярії, іноземні дипломати називали його або першим міністром, або прем'єр-міністром. Потрапив у полон під Полтавою і помер у Росії у 1715 р.
8. Чарльз Уїтворт, пізніше барон Уїтворт, 1675–1725, уповноважений міністр, а потім (з грудня 1709 р.) надзвичайний посол до царя Петра в 1704–1710 рр.
9. Це перший лист, адресований Генріху Бойлю (пізніше лорд Карлетон, ?–1725), який займав посаду державного секретаря (міністра) у Північному департаменті від лютого 1707 до вересня 1710 р.
10. Про ці новини Джеффріс, імовірно, дізнався із друкованих видань або через приватне листування.
11. Джеймс Едвард висадився в Шотландії в березні 1708 року, але французький флот, який його підтримав, був розбитий адміралом Бінгом, а самозванець був змушений знову втікати до Франції.
12. Ім'я цього дворянина достеменно не з'ясоване.
13. Казимір Ян Сапега, гетьман великий литовський, співпрацював із шведами з 1702 по 1708 рік, потім відійшов від політики. Помер у 1720 році.
14. Це перший лист, офіційно отриманий Джеффрісом від початку військової кампанії, і є найімовірніше одним з тих, що містяться в книгах вхідної іноземної кореспонденції 104/154 і який написаний у формі меморандуму від 13 лютого 1708 р., що має назву: «Циркуляр за підписом містера Бойля, міністра, що доводить до відома міністерські вказівки, відісланий містеру Джеффрісу і є аналогічним тому, що відіслали серу Філіпу Медовсу, вміщений у Книзі імператорів, арк. 31».
15. Карл Густав Реншильд (Реншюльд або Реншіюльд), граф, 1651–1722, шведський фельдмаршал і королівський радник, який потрапив у полон під Полтавою, але був обміняний у 1718 р.
16. Ян Сапега, небіж Казимира, управитель Бобруйська (Бобройськ), став гетьманом великим литовським, як тут зазначено, у 1708 р. Пішов на службу до росіян у 1713 р., помер у 1730 р.
17. Михайло Сервацій Вишневецький, князь, 1680–1743, заступник гетьмана великого литовського. Спочатку боровся проти шведів, а після Альтранштадського договору приєднався до короля Станіслава. Відвідував Бендери у 1712–1714.
18. Адам Миколай Сенявський, граф, гетьман великий коронний у 1706 р., опонент короля Станіслава, помер у 1726 р.

19. Значна кількість кореспонденції, присвяченої цій тематиці, знаходиться в Зібранні державних іноземних паперів 88/17 і 82/24 та в Зібранні іноземної вхідної кореспонденції 104/153 і 154. Можна порівняти із джерелами, які містяться в зібраннях державних іноземних паперів та іноземної вхідної кореспонденції у Голландії за цей період. Наприклад, книга Карла Густава Гільдебранда «England och Sverige, 1707. Nagra bidrag», К. Р. А., 1937, на стор. 176–201 описує вихід шведської армії із Саксонії. У книзі авторства Мілна, Т. Р. Н. С., 1948 на стор. 85 міститься помилкове твердження, що Станіслава визнали в Англії ще до того, як шведська армія залишила Альтранштадт. Напередодні розмови Цедергельма з Джеффрісом на цю тему Гермелін у листі до Робінсона вживає фразу «не як міністр, але як друг». Ці слова вперше з'являються в листі від 2/13 квітня 1708 р. (цитата дослівно вміщена в листі до Бойля), який Робінсон написав до Мальборо. Посол під час перекладу вніс деякі корективи в «окремі вирази» з листа Гермеліна, про що він сам і зізнався: «я краще пом'якшу переклад і зішлюся на зайнятість шведського короля, що так і є, але більше тому, що визнання Станіслава так довго відкладається».

20. Лист Гермеліна і аргументи Робінсона (це визнання Станіслава образило б царя менше, ніж підтвердження укладення договору, який передав його слуга Паткуль до шведів, договору, який би зачіпав «його честь»; це б означало, що королівська армія приєднується до Станіслава і його визнання тому було б зараз доречне) мали ефект і Станіслава визнала королева Анна. Робінсон прокоментував (лист до Бойля від 19 червня 1709 за новим стилем), читаючи лист Джеффріса від 12/23 травня, що ці новини поки що не дійшли до шведської армії, сподіваючись, «що такий крок потрібно зробити якомога делікатніше, а не так як раніше, під наполегливим тиском». Децю пізніше (там само, лист від 10 липня 1708 за новим стилем) Робінсон у листі повідомив: «Пан Гермелін повідомив мені, що він дуже задоволений тим, що Її величність визнала Станіслава королем, про що передали його володарю королю та іншим; і запевнив, що це був прояв справжньої дружби Її величності». Для порівняння: Sbornik, т. 50, номер 10, Бойль до Уїтворта, Уайтхолл, 18 червня 1708 (старий стиль), а також лист 13.

21. Таке саме повідомлення, датоване одним днем раніше, 30 квітня/11 травня, Джеффріс також написав Робінсону, але зміст цього листа невідомий.

22. Цей лист випадає із їхнього хронологічного порядку.

23. Джеффріс спочатку написав «I am told», а потім змінив «am» на «have», забувши додати «been». Згадка про козацьке вторгнення є звісткою про заколот донських козаків під керівництвом отамана Булавіна.

24. Томас Кніперкрона, шведський резидент, що проживав у Москві з 1689 р., був заарештований 9 жовтня 1700 р., звільнений після переговорів про обмін військово-полоненими у 1707 р.

25. Андрій Якович Хилков, князь, російський посол до Карла XII, прибув 27 липня 1700 р., був заарештований 9 жовтня 1700 р.

26. Арвід Аксель Мардефельд, барон, офіцер шведської армії з 1677 р., отримав звання генерала в 1706 р., помер у Литві, як тут зазначено, 18 травня 1708 р.

27. Битва під Калишем 27 жовтня 1706 р., в якій війська Росії та Августа завдали поразки Мардефельду.

28. Дивися повідомлення в листах Робінсона до Бойля в Гамбург, які були написані в межах 8 травня, 1 червня, 3 і 10 липня 1708 р. (усі за новим стилем). Перший лист повідомив чутки «про важливі події в Литві»; другий лист спростував їх. Третій лист, у якому містилися відомості з Вільни від 17 червня за новим стилем, і в них було сказано: «які стверджують, що шведська армія не в дорозі, а перебуває в готовності в будь-який момент вирушити в довгоочікуваний похід», у той час як у четвертому листі говорилося: «повідомлення про події в Литві дуже дестабілізували шведів, вони почали втрачати віру в себе». Усі листи одноставні, що шведська армія 16 числа минулого місяця була вже в поході, але є невеликий сумнів, що вона вже перебувала на землях московитів. Плани щодо скинення царя з трону стали вже відомі широкому загалу.

29. Максиміліан Еммануель, принц Вюртенберзький, 1689–1709, служив у Карла XII з 1702 р., був взятий у полон під Полтавою і незабаром після цього помер. Джеффріс пише його ім'я Wurttemberg, як тут, або Wirtemberg.

30. Олександр Данилович Менжиков (Менчиков, Меншиков), князь, 1673–1729, російський офіцер, генерал з 1706 р., фельдмаршал з 1709 р. Джеффріс пише його ім'я Menchikof, як тут, або як Menchikoff (листи 15 і 27).

31. Генріх фон дер Гольц, 1648–1725, саксонський дворянин на службі в Росії у 1705–1710 рр.

32. Адольф Фелікс Бауер (Баур), уродженець Гольштейна, на службі в Росії з 1700 р. Генерал-лейтенант з 1706 р., генерал з 1716 р.

33. Карл Евальд фон Ренн (Рене), барон, 1663–1716, імовірно народився у Швеції, на службі в Росії з 1702 р., мав звання генерал-лейтенанта з 1706 р., отримав звання генерала після Полтави. Джеффріс пише його ім'я Rhen, як тут, або як Ren (листи 26 і 27).

34. Станіслав Понятовський (Поніатовський), граф, 1676–1762, польський генерал артилерії, який з 1702 р. підтримував Станіслава й шведів. Супроводжував Карла XII до Бендер.

35. Про цього пана нічого не відомо.

36. У цьому листі, як і в листі за номером 16, ми можемо бачити ознаки того, що Джеффріс вів щоденник (ще не досліджений), витяги з якого (лист 27) ми наводимо нижче.

37. Фредерік Гессен-Дармштадтський, князь, 1677–1708, перебував на службі в росіян у званні фельдмаршала-лейтенанта. Помер від рани, отриманої під Лісною у 1708 р. Джеффріс спочатку написав «Ангальт-Дессауський», проте князь Леопольд Ангальт-Дессауський, відомий генерал, воював на боці коаліції проти Франції.

38. Для порівняння: див. Sbornik, т. 50, лист 6, Уїтворт до Харлі, Москва, 12/23 травня 1708, повідомлення офіцера російської армії про те, що у їхніх драгунів були «хворі коні».

39. Отто Врангель Адинальський, барон, після військової служби в молоді роки в саксонській армії перейшов до Карла XII на початку Північної війни в 1700 р. Став генерал-майором у 1707 р., загинув у бою під Половчином, як тут зазначається.

40. Інші автори листів, наприклад Цедергельм у листі від 5 липня 1709 р. (за шведським стилем), наводять значно більшу кількість захоплених гармат.

41. Вільгельм фон Шведен, генерал-майор на службі в росіян, який загинув у битві під Головчином, як тут зазначається.

42. Михайло Михайлович Голіцин, князь, 1675–1730, російський офіцер у званні генерал-майора з 1708 р.

43. Для порівняння: з листа Робінсона до Бойля у Гамбург від 4 вересня 1708 р., де зазначається: «я не чув підтвердження тому, щоб шведський король, вийшовши до берегів Борисфену 8 липня за старим стилем, ще не переправився через річку. Те, що ця зупинка дає підстави повідомляти про перерву в русі армії, зовсім не відповідає дійсності».

44. Це міг бути пропущений лист, який Джеффріс згадує як такий, що передує листу за номером 18 і між якими часовий проміжок у чотири доби. Справжній проміжок між листами 17 і 18 дещо більший.

45. Цедергельм додає, що листівки не потрапили туди, де стояли німецькі полки.

46. Давид Натаніель фон Зільтман, барон, прусський генерал-лейтенант. Також у листах 28 і 29, поданих нижче, і в пізніших листах Джеффріс подає його ім'я (тільки в період, до якого відносяться листи, опубліковані тут) як Зількман. На даний час варіантів написання цього імені дуже багато, зокрема Адлерфельд подає його як Сіт-тман, Нордберг як Зельтман, Уїтворт як Зількман і Зілтман; О. Гайнц на стор. 221, примітка 2, пише фон Зюльтерман, а Ф. Карлсон на стор. 372 пише Зюльтман (публікації до 1885 р.).

47. Перемога біля Ауденарде 11 липня 1708 р. за новим стилем, коли герцог Марльборо та Євген Савойський завдали поразки Луї Вандому та герцогу бургундському.

48. Ця турбота про цивільне населення, яка простежується в декількох листах Джеффріса, наприклад у листі 10, імовірно, є типовою для невійськової людини.

49. Габріель Отто Канефер, уродженець Лівонії, перебував на службі у шведській

армії з 1702 р., командував полком волохів, був захоплений у полон, як тут зазначається, і пізніше засланий до Сибіру.

50. Це відома битва під Молятичами (Малятичами) 31 серпня 1708 р., в якій росіяни вперше здійснили атаку на шведів.

51. Людвіг Ніколас фон Галларт, барон, німецький офіцер, який перед тим, як піти на службу в російську армію, де він дослужився до генерала, довгий час перебував на військовій службі в австрійській та саксонській арміях. Помер у 1727 р.

52. Пфлуг, уродженець Німеччини, офіцер російської армії, отримав звання генерал-майора у 1707 р. і генерала в 1708 р.

53. Карл Густав Роуз Гельмзетерський, барон, 1655–1722, в юності служив у австрійській армії, вступив до шведської армії в 1677 р., став генерал-майором у 1706 р. Був взятий у полон під Полтавою і помер по дорозі додому з Росії. У листі 26 Джеффріс пише його ім'я як Роос.

54. Каспер Отто Сперлінг, граф, 1644–1709, служив у французькій армії перед тим, як вступив на службу до шведів у 1695 р. Став полковником у 1706 р., був убитий під час штурму Веприка 7 січня 1709 р.

55. Нільс Розенштірна, вступив на військову службу в 1685 р., служив у французькій армії в 1694–1695 рр., перейшов на службу до шведів у 1701 р., став полковником у 1705 р., загинув під Молятичами, як тут зазначено.

56. Генерал-майор Мікош згадується в Sbornik, т. 50, стор. 70 у списку офіцерів, який наводить Уйтворт у своєму листі в Уайтхолл від 17/28 вересня 1708 р.

57. Мова йде про відому битву під Раєвкою (Rajovka) 10 вересня 1708 р.

58. Туре Хорд Сегерштадський, 1669–1708, поступив на військову службу в 1690 р., служив за кордоном у 1691–1696 рр., став капітаном у 1700 р., а генерал-ад'ютантом у 1706 р. Загинув під Раєвкою, як тут зазначається.

59. Андерс Лагеркрона, 1660?–1739, вступив на військову службу в 1679 р., став генерал-майором у 1704 р. Відступав із Карлом XII до Бендер, повернувся до Швеції у 1711 р.

60. Переплетення листів утруднює визначення того, 3, 5 чи 6 тижнів минуло; якщо підрахувати час між останнім відсланим (лист 22) і цим листом, то інтервал складе 3 тижні.

61. Борис Петрович Шереметьєв (Щереметьєв), граф, 1652–1719, російський фельдмаршал з 1702 р., прийшов на армійську службу в 1669 р. Джеффріс у листі 30 пише його ім'я як Череметоф.

62. Біля Труханова 15 жовтня 1708 р. (за шведським стилем), на півдорозі між Костеничами й Стародубом. До того, як ці новини надійшли від Джеффріса (їх не було до 10 червня 1709 р.) Уйтхолл їх отримав від Робінсона, який у листі до Бойля з Гамбурга 6 листопада 1708 р. за новим стилем повідомив «новини про поразку шведської армії під командуванням генерала Левенгаупта, яка налічувала приблизно 9 тисяч піхоти і 2 чи 3 тисячі кінноти. Повідомлялося, що шведське військо за 9 миль від Дніпра було атаковане 24-тисячною армією із самим царем на чолі. Як було зазначено, у бою загинув шведський генерал і багато офіцерів, а вдалося врятуватися не більше ніж 300 піхотинцям, усі гармати, майно й 6 возів, навантажених усім необхідним для королівської армії, було захоплено. Здається, не викликає сумнівів те, що відбулася велика битва й шведи програли, але щодо інших деталей можуть виникнути питання». У листі від 20 листопада за новим стилем Робінсон додає: «У всіх листах постійно повторюється факт поразки армії генерала Левенгаупта, але не інші деталі, які згадуються лише по одному разу».

63. Цей лист Джеффріс помилково датував 28 листопада замість 28 жовтня. Вірна дата очевидна через згадку про прибуття Мазепи, яке сталося «вчора» (він прибув до шведського табору 27 жовтня за шведським стилем), і через наведений Джеффрісом факт стосовно того, що армія ще не перетнула Десну (це відбулося 3 листопада за шведським стилем).